

Hermesovi¹ obrazi demokracije

UVOD

Urad vlade za informiranje je jeseni leta 2001 naročil analizo spletnih strani vladnih služb in ministrstev Republike Slovenije. To je bila prva celostna analiza take vrste s ciljem, da se ovrednotijo spletne strani izvršne veje oblasti in da se ugotovljene slabosti ali pomanjkljivosti odpravijo, prednosti in kreativne rešitve pa, da se razvijejo in nadgradijo. Hkrati pa je bila želja, da se v prihodnje vsaj do neke mere vladne strani poenotijo. Urad vlade za informiranje je s to potezo posegel v večletni proces samoraslega oblikovanja vladnih spletnih strani in s tem končal pionirsko obdobje njihovega oblikovanja.

Raziskovalne pozornosti ne bomo usmerili na tehnična, oblikovalska, varnostna in druga vprašanja, ki jih je treba rešiti pred postavljanjem spletnih strani, temveč se bomo ukvarjali s povezavo med konceptom parlamentarno-strankarske demokracije in uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) ter njenimi neizkoriščenimi potenciali.

Naša izhodiščna teza je, da nekaterih potencialov informacijsko-komunikacijske tehnologije ni mogoče udejanjiti drugače kot z odpovedjo konceptu političnega organiziranja družbe, ki igra danes v razvitih industrijskih družbah hegemonsko vlogo. Izhajamo iz podmene, da je treba za uztje emancipacijskih potencialov IKT in njihovega izkoriščanja v političnem prostoru predhodno zamenjati sam koncept demokracije. Šele ta konceptualni premik omogoča, da se do konca izkoristijo tiste specifikke IKT, ki jih predhodne elektronske tehnologije niti ne vsebujejo, to je možnost interkomunikacije, ki je tehnološki temeljni pogoj za izvajanje e-komunikacijskega in e-odločevalskega procesa.

Na tem teoretskem ozadju želimo komentirati dosedanji razvoj informacijske družbe in odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri so spletne strani vladnih služb in ministrstev Republike Slovenije že v svojem pionirskem obdobju izkoristile potenciale IKT.

¹ Hermes je bog interneta in elektronike.

I. DEL

Razpravljanje o vplivu in posledicah IKT v socialnem in političnem življenju se je sprva odvijalo na ideološkem področju, ki se je izteklo v dveh razumevanjih IKT: kot tehnologija svobode ali kot tehnologija centraliziranega nadzora in registriranja. Na teh dveh razumevanjih sta zrasli tudi dve nasprotujoči si viziji: prva govori, da je napočil čas za novodobno atensko neposredno demokracijo, druga pa svari pred orwelovskim popolnim nadzorovanjem družbe.

Po eksplozivno razširjeni uporabi IKT v devetdesetih letih v številnih organizacijah in gibanjih v političnih, vladnih in uradniških institucijah ni več mogoče ignorirati niti njihovega socialnega in političnega vpliva, niti jih ni več mogoče glorificirati ali zanikovati v duhu starih razmišljanj. IKT so postale del vsakdanjega življenja in kot takšne primerne za temeljitejšo (tudi politično) refleksijo. Na neki način jo moramo danes vzeti kot ambivalentno tehnologijo (Van Dijk: 1991/94)², ki dopušča, da se uporablja v smislu elektronske demokratizacije ali elektronske demokracije³.

V tem prispevku bomo obravnavali uporabo IKT v političnem sistemu, bolj natančno rečeno njeno uporabo v kontekstu politične demokracije. Predstavniško-parlamentarna demokracija, kot jo poznamo v industrijsko razvitih državah in v zadnjem desetletju tudi v Sloveniji, vsebuje celo vrsto konceptualnih rešitev in njihove institucionalne implikacije iz drugih tipov demokracije. Najnovejše spremembe prihajajo z Aarhuško konvencijo, ki "zapoveduje" participativno demokracijo (sicer samo na področju okoljevarstvene politične arene) in daje normativne okvire tudi za širši razmah e-participacije.

Tisti, ki v IKT prepoznavajo zgolj možnost centraliziranega nadzora in registriranja, niso sposobni v IKT prepoznati nikakršnih koristnih učinkov za razmah demokracije sploh in celo zavračajo kakršno koli razmišljanje o njeni prenovi v smeri neposredne ali participativne demokracije, čeprav za to obstajajo tehnološke možnosti in zmogljivosti. Še več. Ta tip demokracije je zanje, čeprav se ohranja

² Več o tem glej v Jan A.G.M. van Dijk: *Models of Democracy – Behind the Design and Use of New Media in Politics, The Public*, št.1, 1996.

³ Elektronska demokratizacija označuje razumevanje IKT kot sredstvo za doseganje večje učinkovitosti in dostopnosti javnosti oziroma državljanov do uveljavljene forme predstavniške demokracije. Glavni zagovornik elektronske demokratizacije so politične stranke in državne (politične) institucije, zato so tudi njihove spletne strani udejanjanje ciljev elektronske demokratizacije. Največji potencial IKT, ki ga vidijo ti zagovorniki, je v izboljševanju predstavniške demokracije. Medtem ko večina nevladnih spletnih strani udejanja koncept elektronske demokracije, ki pomeni obliko neposredne demokracije z uporabo elektronskih medijev, npr. računalniških omrežij. Obstajata dva podkoncepta: prvi (neposredna demokracija) predvideva odpravo predstavniških institucij in političnih strank, do katere naj bi prišlo zaradi neposrednega dogovarjanja med državljani in vlado. Drugi (participativna demokracija) pa ne predvideva popolne odprave predstavnštva. V tem primeru naj bi uveljavitev elektronske demokracije pomagala pri olajšanju prenosa političnih informacij in odziva nanje med političnimi predstavniki in državljani oziroma kritično javnostjo ter dvignila stopnjo legitimnosti odločitvam, politikam in programom. V obeh primerih je glavni cilj povečanje stopnje politične participacije. (Becker: *The Future of Teledemocracy*, 2000)

hegemonska vloga predstavniško-parlamentarnega koncepta demokracije, čista utopija ali celo zelo nevarna politična zahteva. Prepričani so, da je treba storiti vse za ohranitev obstoječega političnega sistema takšnega, kakršen je. Takšna stališča do IKT, do političnega sistema in/ali do demokracije je mogoče zaslediti tudi v slovenski politični nomenklaturi in tudi v nekaterih vladnih politikah. Po drugi strani pa so veliko bolj naklonjeni e-demokracijskim idejam tisti (politični) akterji, ki so bili ob dosedanji stopnji razvoja demokracije v Sloveniji porinjeni na rob ali pa so bili celo sistemsko izrinjeni iz komunikacijskih in odločevalskih procesov.

Omenimo naj še eno tudi v Sloveniji zelo razširjeno tezo o demokraciji, ki boja izgublja svojo osnovo s tem, ko pojema vloga in moč političnega sistema nacionalnih držav. Z razmahom transnacionalnih korporacij in drugih organizacij, ki lahko obidejo nacionalne države – s tem najedajo njihovo suverenost in moč sprejemanja ter implementacije odločitev –, se oblikujejo globalni akterji s fragmentirano globalno politično močjo, ki jim šibke nacionalne države ne morejo biti kos⁴. Kriza nacionalne države in libanonizacija (balkanizacija) politike se začena s tem, ko cela vrsta nacionalnih in nadnacionalnih organizacij s pomočjo informacijskih in komunikacijskih mrežij, z neformalnimi socialnimi mrežami, korupcijo in celo s kriminalom oblikuje nedemokracijske in nenadzorovane centre politične moči. To pelje v konec demokracije.

Če ne verjamemo v ta pesimistični scenarij, pa moramo vzeti na znanje vsaj to, da nas ta opozarja na zaostajanje procesa demokratizacije in da je dosežena stopnja (nacionalne) demokracije ogrožena. Znotraj transnacionalnih korporacij in v drugih globalnih asociacijah je namreč demokracija daleč pod ravno demokracije nacionalnih držav, s svojo nekontrolirano (politično in ekonomsko) močjo pa od znotraj najedajo tudi demokracijo v nacionalnih državah⁵.

Manj dramatične so glede prihodnosti demokracije ugotovitve Ulricha Becka v Družbi tveganja (2001). Tu Beck ugotavlja, da nacionalna država slabi zaradi dvojnega premika institucionalne politike, in sicer na globalne po eni strani in na civilnodružbene zadeve. S tem pomikom so nastali dvomi o političnem primatu nacionalne države in o pomenu njene institucionalne politike. Toda ta dejstva glede nacionalne države ne veljajo tudi za demokracijo, ugotavlja Beck. Demokracija prav nasprotno zaseda nove prostore v civilni družbi in dobiva nove forme, ki lahko nadomeščajo ali pa dopolnjujejo obstoječo institucionalno demokracijo nacionalne države. V nadaljevanju nas ne bodo zanimali le koncepti demokracije, temveč kako se lahko le-te nadgradijo z IKT oziroma katere potencialne IKT so sposobni izkoristiti.

⁴ Kot ilustracijo naj navedemo Jan A. G. van Dijkovo stališče, da moči evropskega parlamenta ali moči Organizacij združenih narodov preprosto ni mogoče primerjati s pričujočo močjo nacionalnih držav.

⁵ Več o tem je mogoče prebrati v članku Andreja Lukšiča "Rizične tehnologije kot izziv za premislek o odločevalnih formah", TIP, št. 3/01, str. 412–422.

II. DEL

Razširjeno razmišljanje o demokraciji in IKT, ki se ne more izviti iz dualno izključujoče sheme med konceptom neposredne in/ali predstavniške demokracije, je sicer nazorno in zelo uporabno v političnem diskurzu, za resnejši družboslovni premislek pa je preveč poenostavljeno. Tako na primer zagovorniki neposredne demokracije favorizirajo e-volitve, e-referendum ipd. in prepričani so, da so z IKT končno dane tehnične možnosti za ponovno rojstvo atenske agore. Diametralno nasprotnega prepričanja pa so zagovorniki predstavniške demokracije in skeptiki "push-button democracy", ki se bolj nagibajo uporabi IKT kot informacijsko podpornega sistema, idejo o neposredni demokraciji pa zavračajo kot nekaj nedopustnega in rušilnega.

Za zagovornike nove demokratične paradigme (Becker, 2000) je predstavniška demokracija koncept političnega organiziranja industrijsko razvitih družb, ki temelji na razumevanju politike 18. in 19. stoletja. Zaradi kopičenja problemov na različnih ravneh – še posebej pa na ravni globalne družbe – je čedalje bolj očitno, da obstoječa institucionalna ureditev, zgrajena na tem konceptu demokracije in razumevanju politike, ni več kos⁶, kar med drugim vodi v splošno legitimacijsko krizo politične ureditve⁷. Zato Becker ugotavlja, da so nujne nove rešitve na institucionalni ravni političnega organiziranja, ki bodo omogočile reševanje nerazrešljivih problemov⁸. Pri tem ugotavlja, da imamo danes na voljo najsodobnejšo IKT, katere umestitev v institucionalni prostor obstoječe predstavniške demokracije dovoljuje izkoriščanje le določenih dimenzij emancipatoričnih potencialov (on-line dostopnost do informacij in opravljanje storitev), medtem ko so druge neizkoriščene. Nova demokratična paradigma združuje nekatere različne, vendar medsebojno povezane sodobne teoretske in znanstvene izsledke in dosežke, ki so nastali v 20. stoletju z (1) evolucijo v teoriji participacije in neposredne demokracije ter (2) z revolucijo v elektronskih tehnologijah (IKT). Nova e-demokratična paradigma vsebuje naslednje ideje:

⁶ Gre za vprašanje nepismenosti, velikanske razlike med revnimi in bogatimi, nepravilne delitve družbenih dobrin, ekoloških katastrof, naraščajoče prevlade predstavniških vladavin, ki jih nadzorujejo majhne klike ekonomsko močnih in dobro organiziranih interesov, neskončne dolgove revnega tretjega sveta, nastajanje "novega svetovnega reda", ki ga vodi ta imperialna globalna oligarhija in birokracija, predvsem pa za občutek nemoči ljudi tako na lokalni, državni, regionalni, nacionalni, kot tudi mednarodni ravni, da bi sodelovali pri rešitvah teh in drugih življenjsko ogrožajočih problemov. (Becker, 2000: 6–7)

⁷ Kriznost na ravni demokratičnih političnih skupnosti se kaže kot povečevanje nezaupanja javnosti v predstavniško vlado, gre za problem njene legitimnosti (Becker, 2000: 6)

⁸ "Skozi drugo polovico našega stoletja je postajalo čedalje bolj očitno, da nacionalne države niso več uporabne kot učinkovite enote vladanja. Država je prevelika za problem njenega lokalnega prebivalstva in hkrati omejena s predstavami, ki so preozke za probleme globalne soodvisnosti. Današnje visoko centralizirane nacionalne vlade so nezmožne tako lokalnega delovanja kot globalnega mišljenja. Zato sta politična decentralizacija in regionalni razvoj postala nujna potreba za vse velike države." (Becker, citirano po Capra 1982/2000: 36). Glej tudi Low, 1998; Beck, 2001; Soroš, 1998.

a) idejo o manjši, decentralizirani javni oblasti, ki omogoča lažje razvijanje skupnosti in medsebojnega dialoga,

b) idejo o sodelovanju pred spopadom v primerih distribucije redkih virov,

c) idejo o javni oblasti, ki ni več odločevalec oziroma razsodnik, niti ne vsiljuje odločitev od zgoraj navzdol,

d) idejo o reševanju konfliktnih situacij, ki mora priti od spodaj navzgor, od državljskih gibanj, ki cenijo različnost⁹; osrednja vloga javne oblasti naj bi postala predstavljanje in pospeševanje "notranjega dialoga" med mnogimi "neodvisnimi" in soodvisnimi udeleženci v sporu ali problemu, ki išče in se odraža v deljenem javnem mnenju (Becker, 2000: 37),

e) idejo o konsenzualni demokraciji, ki naj bi bila fleksibilnejša, odzivnejša in bolj usmerjena k dialogu.

V političnem prostoru lahko pride, kot meni Becker, do popolnega izkoristka tehničnih zmožnosti IKT le ob vzporednem uvajanju še drugih konceptov demokracije¹⁰. Na neki način je torej nujen najprej paradigmatški preskok v razumevanju demokracije. Telega preskoka pa ni mogoče narediti, dokler sta družboslovje in politologija zavezana omejitvam newtonovske mehanike, ki sicer še vedno obvladuje glavni tok družboslovne in politološke misli. Ta misel pa je služila tudi za teoretsko in konceptualno ozadje predstavniske demokracije. Šele paradigmatški preskok, kar pomeni, da mora družboslovje sprejeti koncept "kvantne" demokracije¹¹, omogoča izrabo vseh potencialov nove IKT v političnem prostoru. To pa seveda nato nujno vodi v smer transformacije predstavniske v bolj neposredne in participativne oblike demokracije¹².

Medtem ko se lahko strinjamo z Beckerjem glede njegove osnovne miselne linije, pa bomo v nadaljevanju kljub temu zaradi ambicije po bolj utemeljenem družboslovno-politološkem premisleku z dualne prešli na pluralno shemo razumevanja demokracije.

⁹ "Institucije, ki dovolijo ljudem, da razvijajo in udeležajo svoje potenciale, imajo visoko stopnjo obstoja v nepredvidljivi dinamiki zgodovinskih sprememb. Zato države ali politične skupnosti, ki spodbujajo svoje ljudi k razvoju takšnih potencialov, postanejo močnejše s pomočjo izkoriščanja in usmerjanja precejšnjega dela njihove kreativne energije. Večji ko je del prebivalstva, ki ga vlade vključijo na tak način, močnejše postanejo." (Becker, citirano po McNeill 1975/2000: 10).

¹⁰ Aarhuska konvencija je poskus institucionalne modifikacije parlamentarne demokracije na nacionalni ravni, obstajajo pa tudi konceptualni premisleki o novem globalnem organiziranju (Low, 1998; Beck, 2001; Soroš, 1998).

¹¹ "Kvantna teorija je uporabna tako na področju nevladnega delovanja kot tudi v politiki in poziva k novi politični znanosti in novi demokratični paradigmi, temelječi na načelih teorije kaosa, kvantne teorije in socialne energije. Kvantna teorija je v nasprotju z newtonovskim hierarhiziranjem posameznikov sestavljena iz omrežij oziroma povezav, zato je ena pomembnejših političnih uporab kvantne teorije decentralizacija oblasti in razpršitev politične moči. Kvantni pristop namreč poudarja prerazporeditev moči nazaj k skupnostim, na lokalne politične ravni in posameznikom. (Becker, 2000: 36) Gre za idejo politične decentralizacije, katere cilj je reševanje vseh vrst človeških težav na različnih ravneh vladanja.

¹² "Sedanji in bodoči ideološki spopad bo temeljil na nastajanju in vzponu novih oblik demokracije – še posebno med bolj neposrednimi demokratičnimi mutacijami na vseh stopnjah vladanja – ki povezujejo nove informacijske in komunikacijske tehnologije. (Becker, 1991: 7)

III. DEL

Poleg teoretskega premisleka o različnih konceptih demokracije in njihovih absorpcijskih sposobnostih potencialov IKT nam tudi dosedanja uporaba IKT na različnih področjih vsakdanjega življenja odpira široko obzorje proučevanja in razumevanja razmerja med IKT in demokracijo. V nadaljevanju se bomo, opirajoč se na Heldovo delo *Modeli demokracije* (1989), ki nam bo služilo kot teoretska osnova za premislek o tem, koliko potencialov IKT so zaradi konceptualnih omejitev sposobni izkoristiti posamezni modeli demokracije, posvetili izključno prvemu področju.

Naj najprej odpremo bogato skrinjo konkretnih instrumentov IKT, ki se uporabljajo v političnem sistemu. Instrumente lahko razvrstimo glede na vzorce informacijskega toka (Dijk, 1996: 45) in tako dobimo naslednjo razvrstitev:

INFORMACIJSKI TOK

- Alokucija (nagovarjanje)

- Konzultacija (posvetovanje):

- Registracija:

- Konverzacija (pogovarjanje)

INSTRUMENTI IKT

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

širše dostopen javni informacijski sistem,
bolj razvit javni informacijski sistem (internet ipd.)

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljansko povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

podporni sistemi skupinskemu odločanju

Van Dijk (1996: 45) opozarja, da je mogoče zgoraj navedene instrumente IKT ustrezno razumeti in uporabiti v luči različnih konceptov demokracije. Najbolj eksplicitno naštevajo uporabnost posameznih instrumentov IKT zagovorniki neposredne demokracije, medtem ko so zagovorniki drugih konceptov demokracije bolj zadržani in je le implicitno mogoče razkriti, kateri instrumenti IKT jim konceptualno najbolj ustrezajo.

Da bi lahko iz zgodovinsko preskušanih konceptov demokracije, ki jih ni bilo malo, prišli do modelov demokracije, ki pojasnjujejo le osnovne elemente demokratičnih form in njim predpostavljene strukture in razmerja, in jih potem premisliti v luči instrumentov IKT, se bomo oprli na Heldovo delo *Modeli demo-*

kracije (1989), v katerem opredeli devet modelov, od tega so štirje klasičnega, pet pa sodobnega tipa. Po isti poti se je odpravil tudi Van Dijk (1996: 45), ki pa je od devetih Heldovih modelov uporabil le pet, in sicer tekmovalno-elitistični model, pluralistični model, model legalistične demokracije, model participativne demokracije in model neposredne demokracije, ki ga je modificiral v model plebiscitarne demokracije. Opustil pa je prve tri klasične modele, to je model klasične demokracije, model protektivne demokracije in model razvojne demokracije ter enega od sodobnih modelov, ki ga Held najbolj povečuje, to je model demokratične avtonomije. Naša zastavitev sledi Van Dijkovi z dopolnilom modela demokratične avtonomije, ker smo prepričani, da ta koncept demokracije najbolj integralno zaokroža uporabo potencialov IKT, hkrati pa nas napotuje na premislek o emancipatoričnih potencialih in možnostih nadgradnje obstoječe stopnje razvoja demokracije.

Modeli demokracije so teoretični konstrukti, so idealni tipi, ki so v realnem življenju skombinirani v konceptualno rešitev, ki je kompromis med močmi odločujočih akterjev. V tem konceptu zavzema en model hegemonsko pozicijo, drugi pa so bolj ali manj pomemben dodatek. Pri razumevanju udejanjajočega se koncepta demokracije je poznavanje idealnih tipov lahko le toliko v pomoč, kolikor nam pomagajo pri jasnem prepoznavanju, kateri tip ima hegemonsko pozicijo, kateri so ob njem še vključeni in tudi kateri so povsem izključeni iz udejanjajočega se koncepta demokracije. Na tej podlagi, na podlagi idealnih tipov, bomo tudi mi presodili, kateri modeli so bili vključeni, kateri pa izključeni, pri snovanju informacijske družbe in tudi vladnih spletnih strani.

Van Dijk na podlagi izbranih petih Heldovih modelov demokracije oblikuje dvodimenzionalno analitično razpredelnico, s katero želi razločevati sodobne poglede na demokracijo po dveh dimenzijah. Prva v razpredelnici razločuje modele glede na cilj demokracije oziroma ali je pri modelu demokracije temeljni cilj oblikovanje mnenja ali tudi sprejemanje odločitev, druga dimenzija pa razločuje modele glede na sredstva za doseganje tega cilja oziroma ali se ti cilji dosegajo na reprezentativni ali neposredni način. Tako dobi naslednjo razpredelnico

IKT ponuja predvsem sredstva in iz celotnega nabora zagovorniki posameznega modela demokracije izberejo in favorizirajo le določene instrumente IKT, druge pa zapostavljajo in jih razglašajo za neustrezne ali celo nevarne.

1. Tekmovalno-elitistični (kompetitivni) model demokracije

Ta model temelji na proceduralnem konceptu, za katerega je značilno, da v osnovo demokracije postavlja ustavo in zakone z namenom, da ovirajo ekscese političnega vodstva. Najpomembnejše opravilo političnega sistema so volitve, na katerih se izbere izmed sposobne in imaginativne politične elite politično vodstvo, ki je zmožno sprejeti zakonodajne in administrativne odločitve. Zagovorniki tega modela zavračajo kakršno

PRIMARNI CILJ PRIMARNO SREDSTVO	OBLIKOVANJE MNENJA	SPREJEMANJE ODLOČITEV
reprezentiranje	pluralistični model kompetitivni model	legalistični model
neposrednost	participativni model	plebiscitarni model

Tabela 1: V dvodimenzionalni tabeli razvrščenih pet modelov demokracije, vir: Van Dijk, 1996: 46

koli možnost uvajanja neposredne demokracije, ker je ta preprosto v kompleksni, veliki in heterogeni družbi neustrezna rešitev. Vloga državljanov je zelo omejena in vsako vmešavanje v potek javnega odločanja je nezaželeno. Najbolj poznana zagovornika tega modela sta Max Weber in Joseph Schumpeter. Bistvena značilnost tega modela je parlamentarna vladavina z močno vlogo birokracije, političnih strank in voditeljev z avtoriteto, ki so torej edini udeleženci demokratičnega sistema. Politika je razumljena kot nenehen boj med tekmujočimi strankami in njihovimi voditelji za podporo volivcev. Na volitvah so potemtakem izbrani tisti voditelji in poslanci, ki jim uspe pridobiti največjo podporo. Tako oblikovan reprezentativni model je po mnenju zagovornikov ustrezen odgovor na kompleksno in heterogeno industrijsko družbo. V nasprotju z legalističnim modelom, ki zagovarja uravnoteženost med izvršno in zakonodajno vejo oblasti ter odgovornostjo reprezentantov, pa kompetitivni model koncentrira oblast v rokah voditeljev in ekspertov v izvršni oblasti, ki povsem obvladuje tudi državni aparat. Konflikte rešujejo s pogajanjem in ukazovalno avtoriteto, zadeve in interese pa precenjujejo skozi njihovo neposredno soočanje. Ker je volilno telo praviloma slabo informirano in se zato odzivajo predvsem čustveno, je za ta model značilen populizem kot najboljša volilna strategija. V praksi pa se ta model uveljavlja predvsem v državah s predsedniškim sistemom ali v dvostrankarskem političnem sistemu, kjer so popularnost, personifikacija in množično medijska posredovanost politike osnovna značilnost javnega političnega dogajanja. V krepitve tovrstnega populizma so vključeni stari mediji, kot so televizija, vstopajo pa še novi avdio-vizualni mediji (vse vrste tehnologij neposredne pošte, marketinga, ciljne in vizualne manipulacije ipd.).

Glede na značilnosti tega modela se v političnem prostoru uporaba instrumentov IKT reducira na volitve in informacijske kampanje. Do volivcev prihajajo politične elite s pomočjo televizije in interaktivnih medijev, ki v neposrednem stiku prek diferenciranih političnih sporočil nagovarjajo ciljno izbrane potencialne volivce.

Alokucija (nagovarjanje)

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

Zainteresirana javnost, razumljena le kot fragmentirano volilno telo političnih voditeljev in strank, pa mora imeti možnost dobiti informacije o pogledih, stališčih in ravnanju svojih izvoljenih voditeljev in predstavnikov. Torej mora imeti možnost dostopa do množičnih in novejših javnih informacijskih sistemov.

Konzultacija (posvetovanje)

širše dostopen javni informacijski sistem,
razvitejši javni informacijski sistem (internet ipd.)

Registrski sistem vlade in javne administracije je naslednje področje uporabe IKT, ker le-ta vitalno krepi državno avtoriteto in po drugi strani tudi učinkovitost države.

Registracija

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljansko povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

Druge instrumente IKT, ki so namenjeni za konverzacijo in registracijo (razpravljalni forumi, e-zbori ipd.), pa se uporabljajo le, če so v korist političnega vodstva. Sama uporaba teh instrumentov je lahko zavajajoča, saj lahko naivno verjamemo, da gre za model neposredne demokracije, kar pa ne drži.

Konverzacija (pogovarjanje)

seznam oglasnih desk (BBS sistem),
e-pošta in telekonference,
e-mestne hiše (razpravljalni forumi),
podporni sistemi skupinskemu odločanju

2. Legalistični model demokracije

Tudi ta model demokracije temelji na proceduralnem konceptu in na reprezentativnosti. Je klasičen model zahodne demokracije, ki se je začel udejanjati v obdobju upadanja moči absolutistične države v zahodni Evropi in je še danes prisoten v sodobnih ustavah. Prva zagovornika legalističnega modela demokracije sta bila Lock in Montesquieu. Družba svobodnega trga je najboljši okvir, v katerem je dovoljeno le minimalno poseganje države v civilno družbo in zasebno življenje, meje pa postavljajo ustava in zakoni v duhu angloameriške politične tradicije. Temeljna značilnost tega modela je delitev oblasti na izvršno, zakonodajno in sodno, ki druga drugo nadzorujejo s pomočjo sistema "checks and balances". Z večinskim načelom ta model varuje posameznika pred arbitrarno oblastjo in s tem ohranja področje svobode tako v političnem kot ekonomskem življenju (področje individualne svobode in pobude). Odločanje večine zagotavlja pravičnost in modrost, je pa omejeno z vladavino zakona. Zato je demokracija

razumljena kot sredstvo za zaščito individualne svobode pred avtoritarno oblastjo. Sistem predstavnštva je v tem modelu predpostavljen, njegovo jedro pa lahko povzamemo z idejo, da o heterogenih interesih in kompleksnih problemih razsojajo reprezentanti in ne državljani sami. Zato je neposredna demokracija nekaj, kar je treba kategorično zavrnilo. Populizem je sprejemljiv. Oblast vsake politične institucije in javne administracije se mora omejevati s čim manjšim številom pravil, ki pa morajo biti učinkovita, to pomeni minimalizirati pretirano birokratsko upravljanje. Prav tako mora biti sistem javne administracije in političnih institucij čim manjši, pa čim bolj učinkovit. Politično vodstvo mora zato v svoji praksi udejanjati liberalna načela. Omejeni morata biti tudi vloga in moč interesnih skupin (sindikatoev), kakršna koli težnja po kolektivizmu pa čim bolj onemogočena. Tak legalistični model zagovarjajo predvsem konservativci in liberalci.

Z vidika tega modela demokracije je pomen IKT v političnem sistemu omejen na odpravljanje osnovnega problema obstoječega političnega sistema, to je odpravljanje informacijskega deficita. Informacijski deficit nastaja na treh ravneh: na ravni političnega sistema, na ravni razmerja med vlado (administracijo) in državljani ter na ravni uravnoveženega delovanja treh vej oblasti. 1) Krize sodobnih političnih sistemov in nacionalnih držav so razumljene po eni strani kot kriza organizacije (sistemi niso kos naraščajoči kompleksnosti tako družbenega okolja kot sistema samega) in po drugi strani kot pomanjkanje informacij, ki nastajajo med drugim tudi zaradi birokratskih ovir. 2) Prepad med vlado in državljani se pogloblja predvsem s pomanjkljivim informacijskim pretokom, in sicer tako v smeri od vlade k državljanom kot tudi od državljanov k vladi. 3) Prav tako pa se z informacijskim deficitom oziroma z neustrezno razdelitvijo informacij pojasnjuje ogroženost uveljavljene delitve oblasti in sistema checks and balances, ki se kaže v naraščajoči moči izvršne oblasti v primerjavi z zakonodajno. Te probleme je mogoče rešiti tako, da ima izvršna in zakonodajna oblast, pa tudi politične stranke in drugi reprezentanti ljudstva enake možnosti dostopa do informacij.

Uporaba IKT je v legalističnem modelu tako zreducirana na odpravljanje informacijskega manka z uvajanjem učinkovitejšega in bolj zmogljivega informacijskega sistema in informacijskega procesiranja. Te novosti pa omogočajo tudi večjo transparentnost delovanja političnega sistema, ki bi moral biti z uvajanjem teh tehničnih novosti sposoben spopadati se tudi s problemom kompleksnosti. Nekateri zagovorniki legalističnega modela, ki ne sodijo med konservativce ali liberalce, pa v IKT vidijo predvsem možnost, da se državi povrne moč vodenja, ki ji je bila v osemdesetih letih z neokonservativno politiko tako zelo omejena.

V tej perspektivi se favorizirajo tisti mediji in instrumenti IKT, ki morajo ustreči dvema funkcijama: priskrbeti boljše informacije vladi, administraciji, reprezentantom in državljanom in narediti predstavniško vlado bolj odprto ter

dostopnejšo za ljudi z oblikovanjem interaktivnih komunikacijskih kanalov. Obe funkciji je mogoče zadovoljevati z ustreznimi instrumenti IKT, ki pa so pod skrbnim nadzorom vlade, administracije ali reprezentantov ljudstva. Zato se daje prednost računalniško podprtim informacijskim kampanjam, informacijskim centrom in javnim servisom, širše dostopnim javno-informacijskim sistemom, registrskim sistemom vlade in administracije in računalniško podprtemu državljanškemu povpraševanju. Registrski sistem vlade in javne administracije je naslednje področje uporabe IKT, ker le-ta vitalno krepi državno avtoriteto in po drugi strani tudi učinkovitost države.

Alokucija (nagovarjanje)

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

Konzultacija (posvetovanje)

širše dostopen javni informacijski sistem,
razvitejši javni informacijski sistem (internet ipd.)

Registracija

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljanško povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

Zavračajo in ne zaupajo pa instrumentom IKT, kot so elektronski referendum, elektronske debate med državljani in elektronski zbori, ki sodijo v registrski oziroma konverzijski krog.

Konverzacija (pogovarjanje)

seznam oglasnih desk (BBS sistem),
e-pošta in telekonference,
e-mestne hiše (razpravljalni forumi),
podporni sistemi skupinskemu odločanju

3. Pluralistični model demokracije

V pluralističnem modelu je poudarek na vlogi posredovalnih organizacij in na asociacijah civilne družbe, ki se umeščajo med državo in reprezentanti na eni strani in med individualnimi državljani na drugi. Oče tega modela je Alexis de Tocqueville, ki je svojo teorijo zgradil na opazovanju tovrstnih organizacij v ameriški demokraciji v devetnajstem stoletju. Do podobnih spoznanj je prišel sto let kasneje Robert Dahl, ko je opisoval politični sistem ZDA, in ugotovil, da ta temelji na predstavnstvu med seboj tekmujočih različnih skupin (interesnih,

religioznih, etičnih in skupin pritiska) ali političnih strank, ki se med seboj pogajajo. V političnem sistemu, ugotavlja, obstajajo različni centri moči in administracije, ki so med seboj mrežno povezani in organizirani. Mrežni koncept politike (politics) te vrste je seveda novost in ne ustreza centralističnim pogledom oziroma piramidalni strukturi reprezentiranja legalističnega in tekmovalno-elitističnega modela demokracije. Upad osrednje vloge nacionalne države in njena nadomestitev z različnimi centri moči za pluralistični model ni nekaj, kar bi bilo vredno objokovanja. To dejstvo preprosto sprejme in na tej podlagi redefinira demokracijo, ki ne pomeni več suverene oblasti večine, temveč vedno le spreminjajočo se koalicijo manjšin. Vlada med zahtevami številnih interesnih skupin, ki si prizadevajo za politični vpliv, po pluralističnem modelu le posreduje in razsoja. Vladi oziroma državi ostane vloga arbitra, ki jo lahko izvaja v kontekstu naprednega tipa pluralistične demokracije ali v kontekstu liberalnega oziroma konzervativnega tipa demokracije, pač glede na to, ali izvaja ali ne izvaja neke vrste socialne politike, ki različne stranke oziroma akterje postavlja v enak položaj. Nadzorovanje in ravnotežje se sistemsko zagotavlja med zakonodajno, izvršno, sodno in administrativno birokracijo. Pluralistični model je tudi kombinacija neposredne in reprezentativne demokracije. Pri tem pojem reprezentiranja razširja in pokriva poleg poklicnih politikov, ki so izvoljeni vsaka štiri leta, še celo vrsto organiziranih reprezentantov (organizacije, združenja, sindikati ipd.). Pluralistični koncept dobiva v zahodni Evropi pogosto podobo korporativne države, kjer država in njeni deli skrbijo za svoje sektorske interese po meri korporativne moči. Medtem ko se za moč borijo številne skupine, pa zaradi skromnih sredstev in političnih virov ne morejo vse enakovredno vstopiti v proces popolne politične participacije (neenaka udeležba v politiki). Distribucija družbenoekonomske moči sicer daje priložnost, hkrati pa tudi omejuje, kar vpliva na končno politično izbiro. Pluralistični model koncepta ustavne države ne zavrača (ustavna pravila so sestavni del politične kulture), poudarja pa, da intermediarne organizacije civilne družbe producirajo njeno realno substanco in pomenijo njene prave vire. Zato substancialna demokracija pomeni predvsem preferiranje proceduralne dimenzije demokracije. Obstajati pa morata vrednostni konsenz o postopkih v političnem procesu ter zakonski okvir delovanja politike. Za demokracijo, trdijo zagovorniki pluralističnega modela, je pomembnejše oblikovanje mnenj v civilni družbi, ki temelji na različnih interesih in pogledih ter razpravah, kot pa sprejemanje odločitev v premalo odprti vladi oziroma centralizirani državi.

Za ta model demokracije sta zanimivi dve lastnosti IKT: 1) njena sposobnost tehnično podpreti možnost večobličnega političnega informiranja in razpravljanja, ki omogoča vsakemu pogledu in organizaciji ali združenju, da pride do besede, in omogoča vsakemu tudi dostop do katere koli zainteresirane publike, ter 2) raz-

polaganje z interaktivnimi komunikacijskimi mrežami, ki so podpora mrežni koncepciji politike (politics). Zato se favorizirajo tisti instrumenti IKT in sistemi, ki se lahko uporabljajo za krepitev informiranja in komuniciranja v organizacijah civilne družbe ali med njimi. Večina teh instrumentov sodi v vzorce konzultiranja, registriranja in konverzacije.

Konzultacija (posvetovanje)

širše dostopen javni informacijski sistem,
razvitejši javni informacijski sistem (internet ipd.)

Registracija

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljansko povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

Konverzacija (pogovarjanje)

seznam oglasnih desk (BBS sistem),
e-pošta in telekonference,
e-mestne hiše (razpravljalni forumi),
podporni sistemi skupinskemu odločanju

Te instrumente uporabljajo organizacije civilne družbe za oblikovanje svojih baz podatkov, na primer o članstvu in za informiranje svojega članstva in zunanje publike, oblikujejo pa se tudi množični in javni informacijski sistemi, registrski sistemi in razne računalniško zasnovane evidence in pregledi v samih organizacijah in institucijah. Najbolj favorizirani instrumenti IKT v pluralističnem modelu demokracije so elektronska pošta, diskusijski sezname, telekonference, podporni sistemi razpravam o bolj kompleksnih problemih, torej tisti, ki omogočajo konverzacijski sistem znotraj organizacije in med njimi, v združenjih in med njimi ter med državljani. Zapostavljeni pa so instrumenti, ki sodijo v krog alokucije.

Alokucija (nagovarjanje)

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

4. Plebiscitarni model demokracije

Plebiscitarni model komunikacijsko razmerje med političnimi voditelji in državljani korenito transformira. Komunikacijski in odločevalski kanali niso dizajnirani tako, da bi krepili pozicijo vladam, politikom in administratorjem, temveč ojačajo glas državljanov. Model temelji na neposredni demokraciji kot načinu odločanja. Politika tako ne ostaja več v rokah vlade in administracije,

temveč se preseli v družbo, v svet individualiziranega državljana. Zato je treba odločitve v reprezentativnem političnem sistemu čim bolj omejiti, s plebiscitarnimi sredstvi pa čim bolj povečati možnosti odločanja individualnih državljanov. Inspiracije za takšne radikalne poglede prihajajo iz demokracije atenske agore in rimskega foruma, pa tudi iz ureditev poznosrednjeveških mestnih držav. Iz teh zgodovinskih izkušenj so se napajali tudi očetje ameriške usave (Thomas Jefferson). Zato ni presenetljivo, da je neposredna demokracija našla v osemnajstem in devetnajstem stoletju prostor tudi v ZDA. Množični mitingi s političnimi govorniki in z opredeljevanjem publike je bila ena takšnih form, ki pa se je v dvajsetem stoletju modificirala na zbor volivcev in konvencije dveh največjih strank.

Renesansa plebiscitarne demokracije se je v ZDA začela v šestdesetih letih z nastankom IKT in novimi interaktivnimi mediji. Izumljen je bil koncept tele-demokracije in veliko se je eksperimentiralo s starimi in novimi mediji na lokalni ravni v smislu redizajniranja ustaljenih komunikacijskih kanalov med lokalno oblastjo, administracijo in individualiziranimi državljani. Ti poskusi so stavili na tehnične zmogljivosti novih medijev, prepričani, da so odpravljene dolgoletne ovire za uveljavljanje neposredne demokracije tudi v velikih in kompleksnih družbah. Zato ni nobenega razloga več, da bi se še ohranjal primat vlad in političnih institucij v politiki. Odločanje v političnem sistemu naj bi nadomestilo kontinuirano beleženje volje individualnih državljanov.

Zato plebiscitarni model favorizira registrske sisteme volitev in mnenj državljanov. Televolitve, referendumi in teleizbori, ki naj bi se izvajali s pomočjo telefonov, računalniških mrežij, dvosmerne kableske televizije in informacijske avocesta, so instrumenti, na katere prisega.

Registracija

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljansko povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

Tem instrumentom pa so včasih dodani še konverzijski instrumenti, kot so elektronske mestne hiše, telekonference ipd.

Konverzacija (pogovarjanje)

seznam oglasnih desk (BBS sistem),
e-pošta in telekonference,
e-mestne hiše (razpravljalni forumi),
podporni sistemi skupinskemu odločanju

Zavrženi pa niso niti konzultacijski instrumenti, ki omogočajo komunikacijo med državljani ter množični in javni informacijski sistemi.

Konzultacija (posvetovanje)

širše dostopen javni informacijski sistem,
razvitejši javni informacijski sistem (internet ipd.)

Velikega nezaupanja pa so deležni instrumenti iz kroga alokucije in tisti, ki so v rokah institucionalne politike.

Alokucija (nagovarjanje)

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

5. Participativni model demokracije

Participativni model kljub temu, da se v prenekaterem aspektu pokriva s pluralističnim (npr. kombinira reprezentativno in neposredno demokracijo, čeprav bolj kot pluralistični poudarja substancialne aspekte in potenciale demokracije), pa se od njega temeljno razlikuje po tem, da osnovni politični akter zanj ni tako kot pri pluralističnem modelu organizacija, temveč državljan.

Prvi zagovornik participativnega modela je bil Jean Jacques Rousseau. Rousseau je bil zagovornik neposredne demokracije, toda ne v njeni plebisci-tarni obliki. Njegovo razumevanje volje ljudi ne temelji na štetju pogledov posameznih državljanov, temveč se ta oblikuje s pomočjo kolektivnega razpravljanja in izobraževanja. Izobražen državljan, ki je aktiven član skupnosti, je postavljen v sredino participativnega modela, kar kaže na to, da je participativni model zakoreninjen v tradiciji razsvetljenstva. Volja ljudi po Rousseauju nikakor ni le seštevek individualnih volj, temveč nekakšna totaliteta, ki govori o suverenosti ljudi kot skupnosti. Totaliteta te vrste se lahko oblikuje le na javnih shodih in v zakonodajni skupščini. Ta ideja je bila kasneje med drugim interpretirana tudi v luči svetov oziroma sovjetskega tipa demokracije, ki pa je v praksi totaliteto transformiral v totalitarizem.

Participativni model, kot rečeno, stavi na informiranega državljana, to je njen nujen pogoj. Priznava, da je precejšen problem oblikovanje mnenj v velikih skupnostih, ker si je težko predstavljati politični sistem, v katerem bi bili lahko vsi državljani v istem trenutku vključeni v neposredno razpravljanje o javnem problemu. Zato današnji zagovorniki participativne demokracije – Carole Pateman, C.B. Macpherson, Nicos Poulantzas in drugi – predlagajo transformacijo predstavniškega političnega sistema v sistem, ki bi bil kombinacija neposredne demokracije in rivalskih strank. Strankarski sistem je treba reorganizirati in ga postaviti po manj hierarhičnih načelih ter uveljaviti večjo odgovornost administratorjev in menedžerjev do osebja v organizaciji oziroma instituciji. S takšno zastavitvijo hkrati spodbujajo uvajanje koncepta aktivnega državljanstva.

Participativna demokracija bi dobila trdne temelje, če bi se stranke demokratizirale v skladu z načeli in postopki neposredne demokracije in če bi tako preoblikovane stranke delovale v parlamentarni strukturi, ki pa bi bila po drugi strani ustrezno dopolnjena in nadzorovana s strani samoupravih organizacij iz lokalnih skupnosti in tovarn. Zagovorniki so prepričani, da morajo biti centri ekonomske in politične moči dostopni delavcem oziroma državljanom in da morajo resno (ne pro forma) vzeti njihova vprašanja in nanje ustrezno odgovarjati. To pa seveda ne pomeni, da je treba institucije neposredne demokracije razširiti na vsa politična, družbena in ekonomska področja, institucije predstavniške demokracije pa odstraniti. Številne osrednje institucije, kot so rivalske stranke, politični predstavniki, periodične volitve so neizogibni element participativne družbe. Neposredna participacija in nadzor nad mesti, kjer se ta izvaja, je dopolnjena s strankarskim rivalstvom in rivalstvom interesnih skupin. Neposredna participacija državljanov se uvaja pri urejanju ključnih družbenih institucij, vključno z delovnim mestom in lokalno skupnostjo. Sočasno pa je treba graditi odprt institucionalni sistem, ki bi omogočal eksperimentiranje s političnimi formami. Tako koncipiran participativni model bi spodbujal človeški razvoj, krepil občutek za politično učinkovitost, zmanjševal občutek odtujenosti od centrov moči, ohranjal skrb za skupne probleme in pripomogel k oblikovanju aktivnih in zavednih državljanov, ki so se sposobni zavzemati za vladne zadeve. Samo takšen sistem bi bil sposoben realizirati liberalnodemokratično vrednoto "enake pravice do samorazvoja".

Za participativni model je značilna individualistična komponenta, ki pa je značilna tudi za plebiscitaren pogled na demokracijo. Toda med njima obstaja jasna razlika, ki je zgrajena na ločevanju med štetjem mnenj (volitev) in tvorjenjem mnenj. Javna glasovanja plebiscitarnega tipa so zasnovana na izoliranem posameznem državljanu in izpostavljena morebitni manipulaciji pri štetju iz centra. Javna glasovanja oziroma volitve so po svoji naravi osiromašen in pasiven tip politične participacije, ki je usmerjen na odločanje o preprostih in poenostavljenih vprašanjih. Participativni model pa sprejema fragmentacijo politične prakse in v tem kontekstu daje prioriteto kolektivnemu tvorjenju mnenj, ki se oblikuje skozi razprave in samoizobraževanje.

Zato participativni model med morebitnimi instrumenti IKT favorizira tiste, ki so sposobni informirati in podpreti aktivnosti državljanov. Kompjuterizirane informacijske kampanje in javni informacijski sistemi morajo biti oblikovani tako, da odpravljajo prepad med "informacijsko bogatimi" in "informacijsko revnimi", sicer se bo ta le še širil. Edini način, da se odpre politični sistem in da postane njegovo delovanje transparentno, je uvajanje uporabniku prijaznih novih medijev in omogočiti, da bodo dostopni čim širšemu krogu ljudi.

Alokucija (nagovarjanje)

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

Konzultacija (posvetovanje)

širše dostopen javni informacijski sistem,
razvitejši javni informacijski sistem (internet ipd.)

Elektronski diskusijski instrumenti so sredstva za oblikovanje mnenj, za učenje in aktivno participacijo. Sezname oglasnih desk v računalniških omrežjih, telekonference in elektronske mestne hiše so zelo koristne v očeh participativnega modela, le če v participacijske procese niso vključene le socialne in intelektualne elite in če so ti dizajnirani po meri diskusijskih instrumentov.

Konverzacija (pogovarjanje)

seznam oglasnih desk (BBS sistem),
e-pošta in telekonference,
e-mestne hiše (razpravljalni forumi),
podporni sistemi skupinskemu odločanju

Zagovorniki participativnega modela pa niso pretirano naklonjeni instrumentom s področja registracije.

Registracija

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljansko povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

IV. DEL

Sredi devetdesetih let, ko je Van Dijk uporabil Heldove modele za premislek o razmerju med modeli demokracije in IKT, je bilo morda še upravičeno model demokratične avtonomije, ki ga je Held oblikoval na podlagi kritičnega pregleda ugotovljenih pomanjkljivosti dosedanjih modelov demokracije, preprosto ignorirati s pragmatičnim argumentom, češ da je to še "utopični" model. Po naraščajoči težnji v evropskem političnem prostoru po političnem redizajniranju in institucionalnem aranžiranju, kar se po svoje kaže tudi v sprejeti Aarhuški konvenciji – v ta krog držav sodi tudi Slovenija –, je smiselno, da tudi z vidika tega modela premislimo, katere instrumente IKT favorizira in ali ni morda ta model tisti, ki najbolj celovito izrablja emancipatorične potencialne IKT. Pri oblikovanju informacijske družbe, za katero se

je Slovenija opredelila in je celo ena redkih držav, ki je to opredelitev institucionalizirala v obliki ministrstva, je tak premislek najbrž celo nujen.

Ko Held premisli temeljno pojmovanje, ki je skupno različnim miselnim tokovom o demokraciji, pokaže, kako je mogoče integrirati aspekte različnih pogledov na demokracijo v nov model demokracije, ki odpravlja vrsto pomanjkljivosti dosedanjih modelov. Osnovne skupne težnje političnih miselnih tokov (sem sodi večina mislecev 18. in 19. stoletja, ki se ukvarjajo z razmerjem severe drzave in suverenege ljudstva, teoretiki "legalnosti" in tudi teoretiki "participacije") so po Heldu (1989: 255) naslednje: ustvarjanje najboljših pogojev, da bi vsi ljudje lahko razvijali svojo naravo in izražali svoje različne kvalitete, zaščita državljanov pred samovoljno uporabo politične avtoritete in prisile oblasti, udeležba državljanov v določanju pogojev njihovega združevanja, razširitev ekonomskih možnosti za večjo dostopnost sredstev. Zbirna točka teh teženj je koncept avtonomije, ki ga Held na ravni načela opredeli z naslednjimi besedami: "Posamezniki naj bodo svobodni in enaki v določanju pogojev svojega življenja; to pomeni, da morajo imeti enake pravice (in v skladu s tem enake obveznosti) v natančnem določanju okvira, ki ustvarja in hkrati omejuje možnosti, ki so jim na voljo, če tega okvira ne širijo zato, da bi zanikali pravice drugih." Načelo avtonomije pa lahko ostane mrtva črka na papirju, če se ne bi lotili podrobne razlage pogojev njenega udejanjanja. V tem vprašanju se radikalno razlikujejo tudi dosedanje koncepcije, ki jih je mogoče preiti, če sledimo aspektom različnih koncepcij in če upoštevamo njihove omejitve. Held določitev pogojev udejanjanja načela avtonomije opre na svoje razumevanje politike in iz tega izpelje sklep, da se načelo avtonomije udejanja z "določanjem pogojev za sodelovanje državljanov v odločanju o problemih, ki so zanje pomembni" (Held, 1989: 262). To pomeni, da si je treba prizadevati za pogoje, v katerih je "demokratsčno organizirano politično življenje osrednji del življenja vseh" (Held, 1989: 262).

Ali je mogoče narediti takšno kombinacijo države in civilne družbe, da bi se uveljavilo načelo avtonomije, in če je mogoče, kako? Načelo avtonomije je mogoče realizirati v sistemu kolektivnega odločanja, kjer imajo svoje mesto tudi (čim širši krog) državljanji, ko se razpravlja o javnih zadevah. Tak sistem mora izpolniti kriterije enakosti glasov, učinkovito participacijo, razsvetljeno razumevanje, končni nadzor demosa nad zadevami, o katerih se odloča, in inkluzivnosti (Held, 1989: 262). Tak sistem mora vsebovati tudi ločitev države od civilne družbe, ki po Heldu velja za "osrednjo potezo vsake demokratsčne politične ureditve" (Held, 1989: 265), ker vse koncepcije, ki vztrajajo na tem, da državo lahko nadomesti civilna družba in narobe, zaidejo v velike težave. Zato svoj model demokratsčne avtonomije utemeljuje na misli, da je treba "centralizirane državne institucije razumeti kot osnovo za udejanjanje zakonodaje, uveljavitev pravic,

razširitev novih politik in obvladovanje neizogibnih konfliktov med posebnimi interesi” po eni strani, po drugi pa, da “civilna družba ohranja razlike toliko, kolikor jo oblikujejo področja družbenega življenja (svet doma, ekonomska sfera, kulturne aktivnosti in politična interakcija), ki jih organizirajo privatni ali prostovoljni dogovori med posamezniki in skupinami izven neposrednega nadzora države” (Held, 1989: 265). Na tej zamisli so zasnovani tudi dosedanji modeli liberalne demokracije. Toda to še ne pomeni, če Held sprejema njihov kocept ločitve države od civilne družbe, da hkrati sprejema kateri koli njihov model. Ugotavlja, da imajo dosedanji liberalni modeli hibe na dveh ravneh, in sicer na ravni civilne družbe, ker njena struktura “ne ustvarja pogojev za enakost glasov, učinkovito participacijo, korektno politično razumevanje in enak nadzor nad zadevami”, in na ravni strukture države, ker “njene strukture ne ustvarjajo organizacijske sile, ki bi lahko ustrezno regulirala civilne centre moči” (Held, 1989: 266). Zato je treba oblikovati na ločevanju države od civilne družbe takšen model, kjer bi državne institucije postale učinkovitejši, dostopnejši in odgovornejši usmerjevalec javnega življenja, civilna družba pa aktivnejša v procesih nadzorovanja in odločanja o javnih zadevah. To pa Heldu pomeni, da je treba za udejanjanje načela avtonomije demokratizacijo peljati na dveh ravneh, na ravni države in na ravni civilne družbe, toda ne ločeno, temveč v smeri njune medsebojne odvisnosti. Premisliti je treba forme in meje dejavnosti države skozi vprašanje, kako je mogoče ustvariti bolj odgovorno državno politiko, forme in meje civilne družbe pa skozi vprašanje, kako je mogoče demokratično preurediti nedržavne dejavnosti.

Dosedanja premišljanja o demokratizaciji po Heldovem mnenju niso pripomogla k oblikovanju bolj demokratične politike, ker si preprosto niso postavila pravega vprašanja: ali je mogoče zahteve po demokratičnem političnem življenju (javne razprave, dostop do centrov oblasti, splošna participacija ipd.) uskladiti z institucijami države (izvršna oblast, javne službe), ki postanejo zaradi delovanja v tajnosti in nadzora sredstev prisile ter zaradi lastne iniciative in interesov jeklene kletke neprebojne za zahteve demosa. Za Helda je osnovno vprašanje demokracije, ki vodi v demokratizacijo politike, kako doseči, da se uveljavi suverenost parlamenta nad državo in suverenost državljanov nad parlamentom. To je mogoče doseči z omejevanjem delovanja javne oblasti, po drugi strani pa z razširitvijo pravic državljanov, in to na formalni in praktični ravni. Ta sistem pravic po eni strani omejuje, po drugi pa omogoča kolektivne aktivnosti na številnih področjih in s tem zagotavlja udejanjanje načela avtonomnosti. V sistem pravic sodijo državljanske pravice (enake pravice pri volitvah, enaki pogoji za učinkovito participacijo, razsvetljeno razumevanje in oblikovanje političnih zadev), socialne pravice (reprodukcija, vzgoja otrok, zdravje, izobrazba) in ekonomske pravice, ki omogočajo ekonomsko in finančno osnovo za udejanjanje

načela avtonomije. Iz teh pravic izhajajo določene medsebojne obveznosti državljanov in tudi odgovornost države do posameznih skupin državljanov, ki pa se jih izvoljene vlade ne bi mogle izogniti ali jih celo razveljaviti. Javna oblast bi torej imela opredeljeno področje delovanja z jasno opredeljenimi mejami svojega svobodnega delovanja. Vprašanje distribucije in socialne pravičnosti pa bi postalo jedro vladavine zakonov, s čimer bi bili zagotovljeni minimalni pogoji za uveljavljanje načela avtonomije in vladavine demokracije. Enakopravnost, pravi Held, bi se razširila s formalne enakosti pred zakonom, ki jo mora država že sedaj zagotoviti, na enakost dejanskih možnosti, ki omogoča, da državljani lahko tudi dejansko izkoristijo zakonsko dane možnosti. Govorimo o opolnomočenju pravnega sistema, ki pa take enakosti sam po sebi še ne bi zagotovil, ker to ni v njegovi moči. V moči posameznikov, skupin in gibanj pa je, da bi se borili za tovrstno enakost s političnimi sredstvi v politični areni in pravnimi sredstvi na javnih sodiščih. Vsekakor bi se s tem povečala sposobnost državljanov, da se zoperstavljajo pretiranim intervencijam države v njihove svoboščine. To pa bi spodbudilo premik moči v smeri od države k parlamentu in od parlamenta k državljanom.

Posledice, ki jih imajo te pravice za delovanje civilne družbe, so bolj ali manj jasne, postopoma pa bi bilo treba odstraniti še tiste elemente v njej, ki najedajo možnost kolektivnega odločanja. Vplivne družbene skupine in organizacije, ki so locirane v civilni družbi in ki sprevračajo demokratične izide, ne smejo imeti odločilne vloge niti v demokratični državi niti v civilni družbi. Njihovo moč je treba omejiti. Tu misli Held na korporacije, interesne skupine (združenja industrijskih panog ali sindikati), ki s svojo močjo vplivajo na oblikovanje političnih vprašanj in skušajo izključujoče uveljaviti svoje interese na račun omejevanja ali celo izničevanja že pridobljenih privilegijev drugih, manj močnih skupin (na primer manjšinskih ali marginalnih skupin). Država in civilna družba morata postati druga drugi pogoj za njun demokratični razvoj. V civilni družbi bi morali stare centre moči omejiti ali celo razpustiti, vzpostaviti pa nove razmere, v katerih bi imeli državljani večje možnosti nadzora nad svojimi lastnimi projekti v sferah javnega pomena. Pri tem bi se bilo mogoče učiti od konceptov neposredne demokracije, kar pa ne jemlje zaleta eksperimentiranju z organizacijskimi strukturami, ki se lahko razvijejo le v praksi, ustrezajoč različnim družbenim in političnim pogojem. Potreba po alternativnih demokratičnih politikah, kjer je državna regulacija nezaželena in kjer so centri moči v civilni družbi, ki deformirajo demokratične procese, pod drobnogledom, je čedalje bolj prisotna in terja tudi nove institucionalne rešitve, zakonsko podporo in državno financiranje. To pomeni, da brez "zaščitene in neodvisne civilne družbe načela avtonomije ni mogoče udejanjiti" (Held, 1989: 272). Samo udejanjanje načela pa producira model države in družbe, ki ga Held imenuje demokratična avtonomija. Ta model

skuša odpraviti stanje z ustvarjanjem možnosti, da se državljani uveljavijo kot udeleženci v javnem življenju, to je v državljanski razsežnosti, ki gre prek zvajanja demokratičnega življenja na občasne volitve, ki gre prek zvajanja dejavnosti ljudi v civilni družbi na njihovo "privatno" in kjer njihova aktivnost ne bo omejevana zgolj s količino sredstev, s katero lahko "privatno" upravljajo. Udejanjanje dvojnega procesa demokratizacije, ki odpravlja obstoječe neenakosti, bo imela v prihodnosti podporo in zeleno legitimnost.

Na ravni države, kjer se zahteva, da državne institucije postanejo učinkovitejše, dostopnejše in odgovornejše pri usmerjanju javnega življenja oziroma da se vzpostavijo pogoji za bolj odgovorno oblikovanje državne politike, se favorizirajo instrumenti s področja alokucije, konzultacije in registracije.

Alokucija (nagovarjanje)

računalniško posredovana volilna kampanja,
računalniško posredovana informacijska kampanja,
informacijski centri in javni servisi (civic service)

Konzultacija (posvetovanje)

širše dostopen javni informacijski sistem,
razvitejši javni informacijski sistem (internet ipd.)

Registracija

registrski sistem vladnih služb in javne uprave,
računalniško podprto državljansko povpraševanje,
e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)

Na ravni civilne družbe, kjer se pričakuje njena aktivnejša vloga v procesih nadzora in odločanja o javnih zadevah, pa tudi demokratična preureditev nedržavnih dejavnosti, se favorizirajo instrumenti s področja konverzacije.

Konverzacija (pogovarjanje)

seznam oglasnih desk (BBS sistem),
e-pošta in telekonference,
e-mestne hiše (razpravljalni forumi),
podporni sistemi skupinskemu odločanju

Model demokratične avtonomije, ki ga je Held oblikoval na podlagi kritičnega pregleda dosedanjih konceptov demokracije in vanj povzel, po njegovi oceni, najboljše od vseh predhodnih, najbolj celostno izrablja instrumente IKT.

SKLEP

Vprašanje demokracije in informacijsko-komunikacijske tehnologije je za Slovenijo izjemno pomembno glede na to, da se je razvoj informacijske družbe v Sloveniji strateško-programsko pred leti zasnoval in da se faza implementacije že nekaj let izvaja. V teh strateških premislekih in programih pa ni mogoče o e-demokraciji prebrati kaj več kot nekaj vrstic in še to temelji na modelu demokracije, ki je imel v Sloveniji glavno besedo pri oblikovanju političnih institucij. Zato ni naključje, da se v razvoju informatizacije slovenske države in družbe favorizirajo predvsem tisti instrumenti IKT, ki ohranjajo obstoječa razmerja, jih podpirajo in po možnosti krepijo moč obstoječih (političnih) akterjev. V tej konceptiji informacijske družbe je na tron postavljen dokument kot končni izdelek (ali morda polizdelek), ki ga lahko na najrazličnejše načine manipuliramo. In tega se poslužujejo tako e-uprava, e-parlament, e-vlada kot tudi drugi politični in družbeni akterji.

IKT je mogoče poleg prezentiranja dokumentov uporabiti tudi za proces njihovega nastajanja, torej za komunikacijski proces med (strokovnimi, političnimi in drugimi) akterji, ki so vključeni v nastajanje dokumenta. Pri dizajniranju komunikacijskega procesa v virtualnem prostoru je treba narediti konceptualni preskok, odpovedati se je treba dokumentu kot osnovni enoti in ga nadomestiti z (javnim, strokovnim ali političnim) mnenjem, ki pa zahteva povsem drugačno logiko manipuliranja. Tej logiki je treba slediti tako pri dizajniranju virtualnih komunikacijskih prostorov kot pri določanju protokolov za komuniciranje. Ko je izpolnjen ta pogoj, je mogoče del komunikacijskega procesa (ali v celoti) prenese v virtualni prostor. Ta proces se lahko konča z oblikovanim dokumentom (programom, načrtom, politikami, zakoni ipd.), o katerem potem odločajo institucionalno opredeljeni odločevalci oziroma javna oblast. Šele s tem bi izkoristili še do sedaj neizkoriščen komunikacijski potencial IKT. S tem se odpre novo obzorje razumevanja IKT in demokracije.

Z dosedanjimi napori je Slovenija prišla do ravni informatizacije informacijske družbe. Čaka jo še proces "komunikatizacije", ki je naslednja stopnja v razvoju informacijske družbe. S tem se bo proces demokratizacije demokracije lahko šele zares začel.

LITERATURA

- Analiza spletnih strani vladnih služb in ministrstev Republike Slovenije* (2002), CATI, Ljubljana (analitični poročilo)
Becker, Ted (1991): *Quantum politics*, NY
Becker, Ted (2000): *The Future of Teledemocracy*, Praeger, Westport, London, ZDA
Beck, Ulrich (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*, Krtina, Ljubljana
Beck, Ulrich (2001): *Freedom or Capitalism?*, London

- Bryan, Cathy (1998): *Electronic democracy and the civic networking movement in context*, v: Roza Tsagarousianou (ed.): *Cyberdemocracy*, Routledge, 1998, London
- Held, David (1989): *Modeli demokracije*, KRT, Ljubljana
- Jan A.G..M. van Dijk: *Models of Democracy – Behind the Design and Use of New Media in Politics*, *The Public*, št.1, 1996
- Lukšič, Andrej (2002): *Information Communication Technology and its Emancipating Potentials: Websites of the Ministries of the Republic of Slovenia*, referat version 1.0, International Sociological Association, XV World Congress of Sociology, The Social World in the Twenty First Century: Ambivalent Legacies and Rising Challenges, Brisbane, Australia, 7–13. julij 2002
- Lukšič, Andrej (2001): *Rizične tehnologije kot izziv za premislek o odločevalnih formah*, TIP, št.3/01, str. 412–422
- Lukšič, Igor (1997): *Onkraj politične mehanike*, str. 11–27, v Adolf Bibič (ur.): *Kaj je politika?*, Znanstveno in publicistično središče, zbirka Alfa, Ljubljana
- Rajiv Simon Peter (1999): *What is Electronic Democracy?*; originalno besedilo se v elektronski obliki nahaja na <http://www.rajiv.co.uk/freedom/what.html>
- Soros, George (1998): *The crisis of global capitalism*, London
- Tsagarousianou, Roza (1998): *Back to the future of democracy? New technologies, civic networks and direct democracy in Greece*, v: Roza Tsagarousianou (ed.): *Cyberdemocracy*, Routledge, 1998, London
- Tsagarousianou, Roza (1998): *Electronic democracy and the public sphere: opportunities and challenges*, v: Roza Tsagarousianou (ed.): *Cyberdemocracy*, Routledge, 1998, London
- Žizek, Slavoj (1994): *Zakaj kvantna fizika?* Problemi, št. 1, Razprave, št. 2, zbirka Analecta, Ljubljana